

TÜRK GRAMERCİLİĞİNİN TARİHİNDE “KAVÂİD” KİTAPLARININ YERİ

HALİL İBRAHİM USTA

Türk gramerciliğinin tarihi oldukça eskidir. Kâşgarlı Mahmud'un yaklaşık 900 yıl önce yazdığı, günümüze ulaşmamış ancak kaynaklarda adı geçen *Kitâbu cevâhirü'n-nahv fî lugâti't-Türk*¹ adlı kitabı, bilim adamlarınca bir başlangıç eseri olarak kabul edilir. Batıda ise Oğuz grubu Türkçesini esas alan Bergamalı Kadri'nin *Müeyyiretü'l-ülûm* adlı eseri gramer kitaplarının ilki olarak bilinir ve 1530 tarihinde Veziriazam İbrahim Paşaya sunulmuştur.

1600'lü yıllardan itibaren Batıların da birtakım gramer kitapları yazdığı bilinmektedir. Ticaret dilinde anlaşmayı sağlamaya ve yabancılarla Türkçeyi öğretmeye yönelik bu ilk çalışmalardan biri H. Megiser'in Leipzig'te Lâtince olarak yazdığı *Instutionum linguae turcicae libri quatuor* adlı eseridir ve 1612 tarihini taşır. Gene 1630 yılında A. Du Ryer'in yazdığı *Rudimenta grammatices linguae turcicae* adlı eseri de bu ilk çalışmalara katabiliriz.

Sayıları giderek artan bu tür kitapların açtığı süreç içinde zamanla Türkçenin eğitimi ve öğretimi, İmparatorluğun başşehri İstanbul'da da gündeme gelmiş ve Tanzimat'ın getirdiği yeniliklere paralel olarak yeni düşüncelerin halka aktarılmasında aracı olan dil önem kazanarak gazete dili, tiyatro dili, öğretim dili gibi kavramlar konuşulmaya başlanmıştır. 1851 yılında Ahmet Cevdet ve Mehmet Fuat Paşaların Batıdaki örneklerle bakıp kateme aldıkları *Medhal-i Kavâid* ile 1865 yılında ortaya koydukları *Kavâid-i Osmâniyye* adlı eserleri daha sonra Abdullah Ramiz Paşa'nın *Emsile-i Türkiyye* (1866), Ali Nazîma'nın *Lisân-ı Osmânî* (1884)'si takip etmiş ve bu alanda epeyce yayın yapılmıştır.

Bu tür eserlere verilen çeşitli adlar arasında dilin yapı bilgisini esas alanlar “sarf”, kelime gruplarını ve cümle bilgisini hedef edinenler

1 Dîvânu Lugâti't-Türk Tercümesi, Çev. B. Atalay, 1939, C. I, s. 25.

ise "nahiv" terimini kullanmışlardır. Bu iki grup gramer kitapları arasında eğitim ve öğretim amacını taşıyanlar ise genellikle "kavaid" terimini tercih etmişlerdir. Kavaid kitapları, anlaşılan, Türkçenin kurallarını vermek açısından diğerlerinden daha farklı bir özellik taşımakta ve tarihî Türk grameri içinde ses ve yapı bilgisiyle ilgili konulara daha fazla eğilmektedir.

Üzerinde durmaya çalıştığımız *Mükemmel Kavâid-i Osmâniyye* bu tür özellikleri taşıyan bir eserdir. 1328 (M. 1912)'de Dârülfünûn-ı Osmânî ve Mekteb-i İdâdî' de görev yapan iki öğretim elemanı tarafından hazırlanmıştır. Kitabın ön yüzünde amaç, "Mekâtib-i Rüşdiyyenin son seneleri ile Mekâtib-i İdâdiyyenin ilk senelerinde ve Dârülmualliminlerde tedsis olunmak üzere tertîb edilmiştir." diye açıklanmıştır.

Ağır bir "sansür" döneminden sonra 1908'de II. Meşrutiyet'in ilân edilmesiyle birlikte yayın hayatının da canlanmaya başladığı bilinmektedir.² Fikirlerin serbestçe söylendiği bir ortamda yazılan bu "kavaid" kitabı, anlaşıldığına göre döneminde büyük ilgi görmüş, 1908 Meşrutiyetinden sonra İstanbul Dârülfünûnunda edebiyat tarihi dersleri veren "Eslâf" yazarı Faik Reşat da bu kitaba bir "takrîz" yazmıştır. Oldukça hacimli olan eserin (416 sayfa) adı her ne kadar "Kavâid-i Osmâniyye" ise de muhtevası, dönemindeki "Türk" ve "Türkî" unvanlı diğer eserlerden daha çok Türkçeye yöneliktir. Kitap, dilin kurallarını tespit eden düzgün bir anlatım ile kaleme alınmıştır.

Türkçülük ve Türkçecilik hareketlerinin yoğun olduğu bir dönemde kitapta neden "Türkî" yerine "Osmânî" adının tercih edildiği sorusu akla gelebilir. Sorunun cevabı, konuşulan ve yazılan dilin muhtevasında gizlidir. Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerden oluşmuş bir dilin kurallarını tespit etmeye çalışan kitabın yazarları, "Osmanî" terimini bu konuya uygun bulmuşlardır. "Lisân, bir kavmin ifâde-i merâm için söylediği söz demektir ki kelimelerden, kelimeler de hecelerden, onlar da harflerden teşekkül eder." (2. s.) tanımını eserin başına alan

2 Konumuz olan "Mükemmel Kavâid-i Osmâniyye" adlı bu kitapta da II. Meşrutiyete zaman zaman değinildiğini görüyoruz: "fakat" kelimesinin görevleri anlatılırken verilen örnek ilgi çekicidir: "On Temmuz yevm-i mübecceli münasebetiyle mevkûfından bir kısmının tahliye edileceği muhakkaktır; fakat hangilerinin istifade edebileceği henüz taayyün etmemiştir." (326. s.) Ayrıca 372. sayfada yardımcı cümlelerin anlatılması bittikten sonra Tefvik Fikret'in "Halûk'un Vedâi" adlı şiiri verilir ve ardından öğrenciye yönelik bir yazı konusu şu şekilde yer alır: Mevzû: 10 Temmuz. 1-10 Temmuzun ehemmiyet-i tarihiyesi, 2-10 Temmuzdan evvelki ve sonraki tahassüsâtımız.

yazarlar, yine aynı sayfada “Kavâid-i Osmâniyye” yi şöyle tanımlarlar: “Osmanlı lisânının kelimelerine, terkîblerine ve ibârelerine âid kâidelerden ibârettir.”

İzlenilen yöntem, sarf ve nahiv bölümlerini birleştirmek, buradan dilin ses ve yapı özelliklerine eğilmek ve ifade biçimleri üzerinde durmak suretiyle oluşmuştur. Bu konu kitapta şöyle anlatılır: “Bu kâidelerden kelimelere âid olanları (sarf), terkîb ve ibârelere taalluk edenleri (nahiv) nâmıyla ayrı ayrı tedvîn eyleyenler varsa da biz bu mesleğe sâlik olmayarak bunların mecmûunu Kavâid-i Osmâniyye nâmı altında birleştirmek istiyoruz.” (2. s.) Bu yolla Osmanlı klâsik gramer anlayışı aşılmaya çalışılmıştır.

“Mükemmel Kavâid-i Osmâniyye”, harf ve harekeden başlayarak cümle türlerine kadar çok geniş bir çerçeve içinde hemen her konuya değinmek gayretiyle yazılmıştır. Ünlü ve ünsüz uyumları, tamlamalar, cümlenin öğeleri, cümle bilgisi, anlam bilgisi gibi pek çok konuya –bu adlar altında olmamak üzere– yer vermektedir.³

Bu incelemede biz eserde sık sık sözü edilen ve eski yazının imlâsını ilgilendiren konulara değinmeyeceğiz. Üzerinde duracağımız asıl konu, İstanbul Türkçesi esas alınarak ifade ve telâffuza ait söylenmiş bilgiler olacaktır. Ancak daha önce, bu tür eserlerdeki genel tutumu göstermesi bakımından bazı açıklamalar yapmak yerinde olur.

1. XIX. yüzyılın sonuna kadar, edebiyat ve dil ile meşgul olanların üzerinde durdukları en önemli konulardan birisi belâgat diğeri ise fesahat idi. Bunun dışında halkın veya aydınların okuyup yazdığı dilin kelime hazinesi ve gramer kaidelerine gereken önemin verilmediğini, bir hususun en hoş ve en süslü nasıl anlatılabileceğinin öne çıktığını görüyoruz. Buna bağlı olarak aydınlar arasında, “Edebiyatla uğraşanların grameri bilmesi gerekli mi?” sorusu zaman zaman gündeme gelmiştir. “Mükemmel Kavâid i Osmâniyye” adlı bu eserde de konunun önemine bakılarak, kimden alındığı belirtilmemiş bir “kırâat” metninde şu fikirlere yer verilmektedir: “Lisân bahsine gelince: Evet, ben de pek çok işittim; edebiyât başka, lisan başka imiş; edîbler sarf ve nahve vukûf ile mükellef değillermiş. Halbuki benim bildiğime

³ Eserin sonunda “noktalama” ile ilgili ek bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölüm için verilen dip notu, o dönemde imlâ ile ilgili tutumu göstermesi bakımından aynen ahırcuz: “Asârât-ı tenkîtiyye, muharrirlerimiz tarafından –bir esâsa ircâi kabil olamayacak derecede– muhtelif şekillerde istimâl edilmekte olduğunu görerek biz bu bâbda daha muvâfık bulduğumuz Şemseddin Sami Bey merhûmun “Usûl-i Tenkîb ve Tertîb” nâmındaki eserini itihâz eyledik.” (373.s.)

göre bütün büyük şairler birer sarf ve nahiv âlimidir... Doğru ve güzel yazmak hemen dâima mümkün olur, eğer lisâna karşı hâkimiyet-i kâffeye mâlik isek. İşte Racine, işte Tevfik Fikret." (161. s.)

2.1. "Mükemmel Kavâid-i Osmâniyye"nin yazarları her fırsatta Türkçenin lehinde çeşitli fikirler beyan etmektedirler. Yine o dönemde dilin kurallarına ve tabii yapısına uymayarak farklı yollar seçenleri "Ba'zıları Acem lisânına itbâen şeklinde istimâl ederler." (334. s.) gibi sözlerle eleştirmekte ve hatta suçlamaktadırlar: "Mütercim Âsım Efendi lisânımız için güzel bir *çığır* açmıştı; esef ki Acem mukallidliğini bir hüner zanneden üdebâ, bu mesleğe sâlik olmadılar." (349.s.)⁴

2.2. Eserde Türkçe kelimelere ağırlık verilmesi, özellikle "Temrîn"lerde anlatımın güzel ve akıcı bir Türkçe ile yapılmış olması dikkat çekicidir. "bal arısı, umacı, ileri gel-, şimdileri (bu günlerde anlamında), evvelleri, oyuncu, işçi, sevinç, sürünceme, yakışık, okunak, dirim, ölüm, duygu, saygı, iğrenç, tıkrız, kaçık, yüzgeç, bilgiç, çekişken, bezgin, dalgıç, soluğan (nefes darlığı), uğunmak" gibi pek çok kelime çeşitli konularda örnek olarak yer almıştır. Kitapta "su kesilmek" fiilinin "insan bedeninin ter veya başka sebeplerle aşırı ıslanması" şeklindeki anlamı ise henüz Türkçe sözlüklere girmemiştir.

2.3. Türkçeye verilen önem, kitabın örnek cümleler kısmında her zaman kendini göstermektedir. Örnek olarak 336. sayfadaki şu cümle verilebilir: "Türk, fikrini daima açık söyle; onun içindir ki (Türkçesi bu iş böyledir) denir."

2.4. O dönemde aydınların eğitimle ilgili düşünceleri ise kitabın "Temrîn" kısmından alınmış şu örnek cümleden çıkarılabilir: "Kızlarını okutmayan millet, oğullarını manevî öksüzlüğe mahkûm etmiş demektir." (115. s.)

3.1. Kitapta Anadolu ve Rumeli ağızlarıyla ilgili bazı bilgilerin verildiğini görüyoruz. Sadece birkaç yerde geçen bu değinmeler, üstünkörü ve basmakalıp ifadelerle değil, aksine dil bilgisinin değişik konularını içine alan doğru tespitlerle yapılmıştır.⁵ Örneğin 28. sayfada aynı

4 Orta dereceli okullarda okutulmak üzere hazırlanmış böyle bir "kavâid" kitabında bunun gibi derin anlamlar içeren bir cümlenin öğrenciyi sıkabileceği düşünülerek örnek cümle, "Edevât-ı Teessür ve Teessüf" bahsinin "Temrîn" kısmında verilmiştir.

5 İstanbul Türkçesinden fark olarak ve yazı dili haricinde kullanıldığına dikkat çekilen bu biçimlerin bazılarını "galattır", "fasih değildir" denmişken bazılarını herhangi bir not düşülmemiştir. Bu konuda bir istikrar yoktur.

görevde kullanılan iki ayrı ekten bahsedilir: “-Anadolunun ba’z mahal-lerinde böyle ‘alemlerin cem’i (-ler) edâtıyla olmayıp (-gil) ilâvesiyle teşkil olunur: Necatigil, Kenangil, Şinasigil gibi.”

3.2. Buna benzer olarak “Mâzî-i Nakli” konusunda, farklı bir kullanımdan bahsedilir; fakat bunun Anadoludaki “ağız”ların etki- siyle gelişmiş bir şekil olduğundan bahsedilmez: “Cem mütekelliminde (z)ye bedel (k, k) ilâvesiyle meselâ: *bilmişik, anlamışık* demek *galat* addolunur.” (193. s.) Bu açıklama yazı dili ile halk dilinin birbirinden ayrılması gerektiği düşüncesini işlemesi bakımından ilgi çekicidir.

3.3. Yine aynı sayfadaki ikinci dip notta, “mâzî-i naklinin muhatabında” söz konusu olan ve diğer örneğe benzeyen bir başka kullanıma yer verilmiştir. Fakat bu tür bir ifadenin de “fasîh” olmadığı belirtilmemiştir: “Muhataplarda bazen (-sîñ / -siñ, -sîñiz / -siñiz) zamîrleri sin’lerin hazfıyla tahfif olunur: *bilmişîñ, bilmişîñiz, anlamişîñ, anlamişîñiz* gibi.” (193. s.) Halbuki, iki örnek arasındaki ortak nokta, ikisinin de aynı şekilde -galat- değerlendirilmesini gerektirir. Çünkü bu ifadelerin ikisi de “ağız”larda yer alan ve yazı dilinde bulunmayan şekillerdir.⁶

3.4. Gramerlerimizde bu gün zaman zarfı olarak değerlendirilen *imdi*, konumuz olan kitapta “tesrî” manası kasd olunur” diye anlatılırken Anadolu ağızlarına da değinilmiştir: “Anadolunun ba’z taraflarında (imdi) edâtının mim’i de nun’a tebdil edilerek “*gelindi, bakındı, deyindi*” tarzında kullanılır.” (194. s.)⁷

3.5. Yazı dilindeki biçimlere karşılık olarak konuşma dilinde yer alan sözlere örnek verirken, Anadolu ağızlarına atıfta bulunulur: “Anadolunun ba’z bilâdında emr-i hâzırın âhi’ini meftûh okuyarak (-ncaya, -yıncaya) edâtlarına bedel (-sıya / -siye, -yasıya / -yesiye) lafzı ilâvesiyle: *bitesiyeye kadar, anlayasıya kadar* tarzında bir istimâl daha vardır.” (307. s.)

3.6. Rumeli ağızlarından sadece bir yerde -dip notta olmak üzere- örnek verilerek bahsedilmiştir: “Rumelinin ba’z taraflarında âhiri sâkin emr-i hâzırlardan teşkil olunan fiil-i hâllerde (-yor) edâtının üst tarafını meftûh okuyarak meselâ *biliyor* makâmında *bileyor* diyenler var ise de bu nev istimâl, fasîh addolunamaz.” (189. s.)

⁶ Günümüzde televizyon programlarında “İyi yapmışsın”, “Güzel söylemişsin” yerine “İyi yapmışın!”, “Güzel söylemişin!” gibi ifadelerle rastlanmaktadır. Kanaatimizce bu özellik İstanbul halk ağzı ile ilgilidir.

⁷ Bu konu izaha muhtaçtır. Acaba gel-in-di (< gel-in de?).

4.1. "Mükemmel Kavâid-i Osmâniyye" yazarları, Türklerin temasta bulunduğu yabancı dil ve edebiyatların etkisiyle Türkçeye girmiş çeşitli kuralların tasfiyesi için, her fırsatta kitabın dip notlarında tavsiyelerde bulunmuşlardır.

4.2. Türkçeye geçmiş kelimeleri çoğullandırmada Farsça kuralları terk edilmesi isteniyor: "Bu gibi kelimeleri şu vechile (yani Farsça *ahter-ahterân* gibi) Farsî cemiyle cemlemekten ise müfredlerinin âhîrine (-lar/-ler) ilavesiyle cemlemek lisânımızın istiklâlîni muhafazaya medâr olacağı için daha fâidelidir." (30. s.)

4.3. Yarısı Arapça, yarısı Farsça "musanna" (uydurma) birleştirmelere karşı çıkılıyor: "*bilâ* edâtının Farsî kelimeye idhâliyle meselâ *bilâ-pervâ* gibi musanna tabirler kullanılmamalıdır." (81. s.)

4.4. Buna benzer, Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerden oluşturulmuş tamlama biçimindeki birleştirmeler de eleştiriliyor: "... *serî'u'l-hâme*, *sürç-i lisân*, *resm-i geçid* gibi terkipler doğru olamaz..." (99. s.) deniyor.

4.5. Türkçede tamlayan önce, tamlanan sonra gelir. Türkçenin en çok temasta olduğu Arapça ve Farsçada ise durum tam tersinedir. Ters işleyen bu yabancı kurallar, dile yabancı kelimelerden daha zararlıdır. Çünkü bu tür kelimelerin dile girmesini kolaylaştırır; dilin tabii işleyişini ve gelişmesini engeller. "Mükemmel Kavâid-i Osmâniyye"-nin tutumu da Arapça ve Farsça kurallara göre oluşturulacak terkiplerin terk edilmesi yolundadır: "...binâen aleyh katî bir mecbûriyyet olmadıkça -birçok Arabî ve Farsî kelimelerin lisânımıza girmesine sebebiyyet veren- bu türlü terkîblerin istimâlinden sarf-ı nazar olunmasını kemâl-i ehemmiyyetle tavsiye ederiz." (100. s.)

Bu konuyla ilgili olarak 123. sayfada "Böyle Türkçe kelimelerden teşkil olunamayacak terkîblerin lisânımız için muzır olacağı..."; 133. sayfada "...bu türlü terkîblerin terki lisânımızın tasfiyesi için lâzımdır."; 134. sayfada "Bu nev mürekkeb sıfatların istimâlîne revâc verilmemesi şâyân-ı tavsiyedir." sözleri sarf edilmiştir.

5.1. "Mükemmel Kavâid-i Osmâniyye" sadece kuralları tespit edip örnekler veren bir kitap değil, aynı zamanda pek çok konu için yorum yapan, fikir veren ve yönlendiren bir inceleme eseri niteliğini de taşımaktadır. Modern bir anlayışla ve düzenli bir şekilde hazırlanmış dip notlar, eserin bilimselliğine önemli bir katkıdır. Bu özelliklerinin

yanı sıra "Mükemmel Kavâid-i Osmâniyye" nin örnekleri, yayımlandığı dönemde Türkçede yaygın olarak kullanılan veya yazı dilinde yeri olan ek, söz kalıbı ve kelimelerden seçilmiştir; ancak, eski nesir dilinin üslûbuna ait olan veya o gün kullanılmayan, unutulmuş ya da görevini bir başkasına bırakmış veyahut sınırlı olarak dar bir çevrede kullanılan kelimelere de dikkat çekilmiştir.⁸ Bunları iki grupta toplayabiliriz:

* Türkçe kelime, ek, tamlama ve diğerleri,

** Arapça ve Farsçadan dilimize geçmiş kelime, ek veya tamlamalar.

5.2. Türkçede zarf olarak kullanılan *dek* ve *degin*'in 57. sayfada isim soylu, 307. sayfada fiil soylu kelimelerle oluşturduğu birlikten bahsedilmektedir. Bu iki biçimin "eski zamanlara" ait olduğu ve artık kullanılmadığı(!) belirtilmektedir: "Eskiden (degin) tarzında bir istimâl var idi. Şimdileri bu sûret revâcdan düşmüş, hemen bazı muharrerât-ı resmiyyeye münhasır kalmıştır." (57. s.)

"Eski zamânlarda gelinceye dek, gelinceye degin tarzında bir sûret-i istimâl mevcûd idi, şimdileri bu sûret terk olunmuştur. (Ma'a zâlik nazma mahsûs olmak üzere (dek) ilâvesiyle olan istimâle hâlâ tesâdüf edilmektedir.)" (307. s.)

Bu iki örnek, bir yönüyle fikirlerdeki istikrarsızlığa ve çelişkiyi gösterir. Çünkü, bir dip notta (57. s.) "dek" ve "degin" kelimelerinin sadece resmî yazışmalarda kullanıldığı belirtilirken, bir başka dip notta (307. s.) "dek" sözünün sadece nazım türünde yazılmış eserlerde yer aldığı ifade edilmiştir.

Diğer bir yönüyle bu iki örnek, önemli bir bilgiyi de içermektedir: Söyleyiş âhengindeki durgunluk ve başka sebeplerle, Türkçe asıldan gelen bu iki kelimenin o dönemde yabancı dillerden alınmış görevdeşlerine tercih edildiğini anlıyoruz. Bu gün durumun ne düzeyde olduğu incelenmeye değer bir konudur.

5.3 "Sıfat-ı işâriyye" konusu anlatılırken dip notta şu bilgiye yer veriliyor: "... *şol, ol* şeklindeki istimâl bir zamândan beri revâcını gâib etmiştir." (117. s.)

⁸ Burada verilecek örneklerin ortak özelliği, hepsinin de cümlenin yapı taşları olarak Eski Anadolu Türkçesinde sıkça kullanılmış olmasıdır. Bu şekillerin, Tanzimatla birlikte gelişen yeni dil ve edebiyat anlayışının etkisiyle terk oldukları muhtemeldir.

5.4. "İsm-i mübhem" bölümündeki 3 nolu dip notta bir başka Türkçe kelimenin ise tamamen terk edildiğinden bahsedilir: "Kimse lafının bir de (kimesne) tarzında istimâli varsa da o sûret metrûk hükmünü almıştır." (151. s.)

5.5. Türkçe olan -sız/-siz; -sar/-ser (doğrusu -ısar/-iser) ve -cak/-cek (doğrusu -ıcak/-icek) eklerinin de unutulmuş veya tercih edilmez olduklarından söz edilir.

5.5.1. "Eski zamânlarda (-sınız/-sünüz) zamîri (-siz) şeklinde istimâl olunur ve: < ger dilersiz bulsasız oddan necât > denilirmiş şimdileri bu sûret teevîz olunmuyor." (167. s.)

5.5.2. "Eski zamânlarda madde-i asliyyeye (-ser) (aslında -ısar/-iser) ilâvesiyle teşkil olunur bir fiil-i müstakbel şekli daha kullanılırdı, şimdileri o sûret, terk olunmuştur: *Geliserdir senden ol hulk-i hasen gibi.*" (187. s.)

5.5.3. "Evvelleri madde-i asliyyenin âhirini kesre ile harekele-yerek hafiflerde (-cek), sakillerde (-cak) ilâvesiyle: (gelicek, kalıcak) tarzında bir nev sîga-i takîbiyye daha kullanılırdı. Bu sûret epeyce zamândan beri büsbütün terk olunmuştur." (297. s.)

5.5.4. Osmanlıca'nın klâsik imlâsından kaynaklanan bazı şekillerin kullanılmasının doğru olmadığına değinilir ve örnek verilir:

"(idi) fiil-i nâkısınım sîga-i sılası olmak üzere (idigi) lafzı nâdiren kullanılır; fakat bunun diğer şahısları bulunmadığı gibi mevsûfu da yoktur. Bu kelimeyi (idügi) şeklinde yazmak doğru değildir." (310. s.)

5.6. "Mükemmel Kavâid-i Osmâniyye"de zaman zaman, Türkçe söz yapılarına ait köken bilgisi denemelerine girişilir. Bu denemelerde, yazarın güvensizliği ifadesinden anlaşılmaktadır. Düşüncesini, başkasından duymuş gibi nakleder. Bunun sebebi ise, o dönemdeki Türkoloji araştırmalarına Türkiye'deki bilim adamlarınca tam olarak nüfuz edilememesidir:

"*evvel, önce, mukaddem* kelimeleri, mefûlün fih olduğu vakit, ekseriyâ hafz olunur: Güneş doğmadan yola çıktık gibi ki, meselâ "güneş doğmadan evvel" demektir. Bazıları bunun, "Çok alâmetler belürdi gelmedin." mısraındaki "gelmedin" lafzı gibi esâsen <doğmadın> olduğuna *zâhib* olmuşlardır." (61. s.)

6.1. Yazı ve konuşma dilinde kullanımdan düşmüş Farsça kelimelere de kitapta değinildiğini görüyoruz:

“Fârisiden me’hûz mâzî-i şühudî sîgalarından (reft, kaydşod) gibi tabîrler şimdileri metrûk hükmündedir.” (240. s.)

6.2. Farsça kelimelerin okunuşu ve Farsça kurallara dair zaman zaman verilen bilgiler, Türkçenin ahengine ve kurallarına uygun olmayan ifade şekillerinin veya bazı telâffuzların nasıl kendi kendine geçerliliğini kaybettiğini de göstermektedir:

“İstî-i zamân (İsâ yerine İsi) gibi şive-i Fârisî üzerine telâffuz, bizde nazma mahsus olmakla beraber terk olunmak üzere dir.” (101. s.)

“Acem lisânına takliden (âşinâ vü garîb) gibi vav (و) edât-ı atfının mazmûm okunması *eski zamânlarda* merî bir şive olmakla beraber şimdileri terk edilmiştir. (322. s.)⁹

“(eger) edâtının hemzesini hazf ile (ger) şeklinde kullanmak, nazma ait olmakla beraber bu gün metrûktur.” (329. s.)¹⁰

7.1. “Mükemmel Kavâid-i Osmâniyye”, hazırlandığı dönemdeki yazı ve konuşma dilinde yanlış kullanılan ek, kelime ve kelime gruplarına da değinmekte, en dikkat çekici örnekleri kollanarak hatalı ifadelerin düzeltilmesini önermektedir. Bunları da birkaç bölümde ele alabiliriz:

7.2. Yukarıda 4.4.’te kısaca örneklediğimiz tamlamalarda uyum konusu, “Fârisî Terkîb-i Tavşîfi”lerin “Mutâbakât Bahsi”nde ayrıntılı olarak ele alınmış. İki örnek verelim:

“Binâen aleyh, *Ordu-yı Osmânî* gibi terkîbler galat addolunur.” (124. s.)

“*Tophâne-i Âmire* gibi terkîbler galat olarak istimâl olunmuştur.” (125. s.)

7.3. Eklerin kullanılmasında kök ve ek arasındaki fonksiyonel bağlantıya dikkat gösterilmesi gerektiği belirtilir ve buna uymayan “galat” biçimlere örnek verilir:

“-lik, -lık, -iyyet ilâve olunacak kelimelerin de esâsen masdûr olmamasına dikkat etmek lâzım gelir: Bu cihetle (Allah şifâlık versin.) tabîriyle (şükrâniyyet) gibi kelimeler galat addolunur.” (251. s.)

9 Bu gün, eski harflerden yeni harflere aktarılan özellikle son dönem metinlerinde, yer yer *vü* şeklinin kullanılması herhalde aşırı bir gayretkeşliktir.

10 Bununla birlikte, 330. sayfada yer alan ve bu gün de geçerliliğini koruyan izah, dikkat çekicidir: “(egerçi) adâtından hemzenin hazfı pek şâyi olup ekseriyâ hemzesiz kullanılır.”

7.4. Öte yandan dildeki bir kavramın karşılığını terk ederek yerine uydurma şekiller koymak da eleştirilmektedir. “Arabî Masdarlar” konusunda “şebîbet (delikanlılık)” örneğinin dip notunda şöyle denilmektedir.

“(şebîbet): Bu kelime mevcûd iken (şebâb) lafzının âhirine (ت) ilâvesiyle (şebâbet) kelimesini *galat* olarak istimâl etmeğe hiç de lüzûm yoktur.” (256. s.)

7.5. Halk arasında dil bilgisi kurallarına aykırı olarak kullanılan biçimlere de dikkat çekilmiş ve bunlar genellikle “âmiyâne” terimiyle, bazen de “galat” olarak nitelendirilmişlerdir:

“Sığa-i hâliyyeyi (-dan/-den) ilâvesiyle istimâl etmek; meselâ (gülerek gelmiş) diyecek yerde (gülerekden gelmiş) demek pek âmiyânedir.” (295. s.)

“*lâkin* lafzını, evveline (ve) ilâvesiyle (ve *lâkin*) şeklinde istimâl eylemek pek âmiyânedir.” (326. s.)

“(döndür-) kelimesini (dönder-) tarzında istimâl galattır.” (208. s.)

8. Buraya kadar verilen bilgiler ve yapılan yorumlar, “Mükemmel Kavâid-i Osmaniyye”nin nasıl bir yöntemle hazırlanmış olduğunu, işlenen konuların çeşitliliğini gözler önüne sermek ve böylece Türk gramerciliği tarihindeki yerini belirlemek amacına yönelikti.

9. Artık, bu “kavâid” kitabının başta da söylediğimiz gibi ifade, telâffuza ait açıklamaları ile ses bilgisine ait değinmelerine geçebiliriz.

10.1.1. Bu gün “ünlü uyumları” diye nitelendirdiğimiz kuralardan “büyük ünlü uyumu”, o dönemdeki diğer gramerlerde görmediğimiz bir şekilde, “âheng-i telâffuz” başlığı altında ele alınmıştır:

“âheng-i telâffuz: Türkçe kelimeler, hafif kareke ile başlarsa hafif, sakil hareke ile bed’ ederse sakil hareke ile nihayet bulur: Okul, sönük, sıra, direk, ağaç, elek gibi.¹¹ Bunun mütesnâsı pek azdır: hangi, hani, elma, inanmak, onunki, geliyor, bakarken gibi.” (6. s.)

10.1.2. “âheng-i telâffuz”dan başka, çeşitli konular anlatılırken dolaylı olarak “büyük ünlü uyumuna” da yer verilmektedir.

¹¹ Burada, ilk hecesinde o veya ü sesini bulunduran örneklere yer verilmemesi dikkat çekicidir: koku, soğuk; bütün, küçük vb.

Bu gün, gramerlerimizde hiçbir şekilde yer almayan, “sadece kalın sıradan ünlü ile kullanılan ünsüzler” konusu anlatılırken aynı zamanda “büyük ünlü uyumu” dile getirilmiştir:

“Türkçe kelimelerde (ق غ ط ص) harfleri daima sakıl hareke ile müteharrik bulunur: sarık, soy, sırt, taldı (daldı), toydu (doydu), tırnak, boğa, uğunmak, çağırıldı, kara, korku, kılık gibi. Diğer harfler hafif ve sakıl hareke ile müteharrik olabilir.” (5-6. s.)

10.1.3. Belirli geçmiş zaman ekinin nasıl telâffuz edileceği anlatılırken yine “büyük ünlü uyumundan” bahsedilir:

“Mâzî-i şühûdideki (-di) edâtı, telâffuzca emr-i hâzırın harekesine tâbidir, hafif hareketlerde hafif; sakillerde sakıl okunur.” (191. s.)

10.1.4. Belirsiz geçmiş zaman eki için de aynı ifade kullanılır “Bu (-mış) edatındaki mim’in harekesi de hiffet ve sıkletçe mâ-kabline tâbidir.” (192. s.)

10.2.1. “Dudak uyumu” dediğimiz dil olayına özel bir başlık altında yer verilmemiştir. Değişik konular anlatılırken bu olaya da zaman zaman değinilir. Meselâ fiillere gelerek mastar yapan -ş eki izah edilirken, dudak uyumundan bahsedilir.

Ünlü ile biten fiil tabanlarına eklenirken -ş’den önce bir “y” sesin’in geldiği, son hecenin dar veya yuvarlak olmasına göre de “y” nin okunuşunun değiştiğine dikkat çekilir:

“okuyuş: Harf-i sâit ile nihayet bulanlarda (-ş) den evvel gelecek (-y-), son harf mazmûm ise zamme ile (yani -yu-, -yü-) ve illâ kesre ile (yani -yı-, -yi-) hareketlenir.” (250. s.)

10.2.2. Bu gün, “belirli geçmiş zamanı bildirir” diye tanımlanan ek, klâsik imlâda -dı/-di şeklinde idi. Böyle yazıldığı halde “dudak uyumuna” tabi olduğunu bildiren “Mükemmel Kavâid-i Osmâniyye” yazarları, konuyu şöyle ifade etmişler:

“Emr-i hâzırın son harfi mazmûm yâhat son harfi sâkin olup onun mâ-kabli mazmûm olursa (-di) edatındaki (dal) zammeye mâil bir kesre ile telâffuz olunur: oku-dı > oku-du, gül-di > gül-dü gibi.” (191. s.)

10.2.3. Belirsiz geçmiş zaman ekinin de “dudak uyumuna”, bir başka deyişle “küçük ünlü uyumu” kuralına tabi olduğu ifade edilir:

“(mış) Eğer emrin âhiri mazmûm olur yâhut âhiri sâkin. vav'ın mâ-kabli mazmûm bulunursa, mim de zammeye mâil bir kesre ile harekelenmek (yani -muş, -müş şeklinde) lâzım gelir.” (192. s.)

10.2.4. Bazı geçişsiz fiillere gelerek (bit-, uç-, piş-, doğ-, doy-gibi), onlardan geçişli fiiller türetmiş olan -r- ekinin, son hecesi yuvarlak ünlü bulunduran fiillerden sonra -ur-, -ür-; diğerlerinde ise -ır-, -ir- olarak okunduğuna değinilirken dolayısıyla da “küçük ünlü uyumu” dile getirilmiş olmaktadır:

“İşbu râ-i sâkine ile müteaddî olacak fiilin âhiri, mâ-kabli mazmûm olduğu sûrette zamme ile, değil ise kesre ile harekelenir.” (208. s.)¹²

10.2.5. “imek” yardımcı fiilinin “bildirme” ifade eden -dır eki anlatılırken yine dolaylı olarak “küçük ünlü uyumundan” bahsedilir.

“(-dır) edatının mâ-kabli sâkin olur ve üst tarafında zamme bulunursa dal'ı mazmûm okunur: sol-> soldur-, dön-> döndür- gibi.” (208. s.)

11. Yine o dönem gramer ve sözlüklerinde tanımlanmamış ve hatta yer verilmemiş bir konu olan “kapalı e” ünlüsü, “Mükemmel Kavâid-i Osmâniyye” adlı bu kitapta özel bir terimle karşılanarak ele alınmıştır. “i” yazıldığı halde “e” diye okunduğu belirtilen ünlü, “fethalaşmış kesre” terimiyle tanımlanmıştır:

“Kesre-i münfetiha: ديمك ييمك kelimelerindeki kesreler gibidir. Bu kesreler, fethaya mâil bir sûrette okunduğu için “kesre-i münfetiha” tesmiye olunmuştur.” (4. s.)

12. Ünlü değişmelerine de zaman zaman yer verildiğini görüyoruz. Bu konulardan bazılarını bu günkü gramerlerimizde rastlamak bile çok zordur. Bir örnek verelim:

“Şu kadar var ki (ile) edâtı ilâve olunduğu zamân (bu, şu) kelimeleinin zamme-i makbûzası (yani u), zamme-i mebsûtaya (yani böyle, şöyle kelimelerindeki ö) tahavvül eder.” (117. s.)

13. Kitapta “y” sesinin daraltıcı etkisinden de bahsedilir ve -yor eki örnek verilir. Bu suretle -yor ekinin, son hecesi düz ünlü ile biten kelimelere eklenmesi sırasındaki ses değişmesine yani -y- sesinin daraltıcı etkisine değinilmektedir:

¹² çıkar-, gider-, kopar- fiilleri kitapta, “şâz” yani kural dışı örnekler olarak değerlendirilmiştir.

“(ma) edât-ı nefyi fiil-i hâl’de kesreye mâil bir fetha ile telâffuz edilir; bu cihetle ekseriyâ harf-i imlâları terk olunur: görm(i)yor, bakm(ı)yor gibi.” (188. s.)

14. Ünlüler hakkındaki bu tespitlerinden sonra “Mükemmel Kavâid-i Osmâniyye”nin ünsüzlerden bazıları ve ünsüz değişimleri ile ilgili izahlarına geçebiliriz.

14.1. $\ç > c$ tonlulaşması : İlk olarak “Hurûf-ı İbdâl” başlığı altında ele alınmıştır. Örnekler hep aynıdır ve $\ç > c$ şeklindeki tonlulaşmayı ifade ederler:

“Türkçe kelimelerde hurûf-ı ibdâl olmak üzere şu (ا, ك, غ, ج, د, ذ,) harfleri vardır... c (ج) harfi ç (چ) harfine bedel olur: kerpîç > kerpici gibi.” (13.-14.s.)

“Mefûlün ileyh” konusunun “ihtar”mda yine aynı örnek başka bir şekilde dile getirilir:

“Gerek mefûlün bih, gerek mefûlün ileyh olacak Türkçe kelimelerin -bir heceli olmamak şartıyla- âhîrinde... ç bulunursa c’ye tebdil olunur: ... kerpîç, kerpici, kerpice gibi.” (58. s.)

Burada dikkati çeken husus, tek heceli kelimelerin sonundaki sert ünsüzlerin ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında yine sert telâffuz olduğu durumlara yer verilmiş olmasıdır:

“Bir heceliler tahavvülât-ı mezkûreden mahfûzdur üç-üçü-üçe gibi.” (58. s.)

“ç” ünsüzünün tonlulaşması, “muzâfun ileyh” bahsindeki “ihtar” da da aynen yukarıdaki ifadelerle yer almıştır. (96. s.)

14.2. $t > d$ tonlulaşması : Bu değişme ilk önce “hurûf-ı ibdâl” konusu işlenirken, “... dâl harfi tâ’ya bedel olur: git-> gider gibi...” (13.-14. s.) ifayesiyle örneklenmiştir. Burada t ünsüzü fiil kökünde yer alan aslı bir sestir. Buna benzer olarak fiillerde aslı olan ve olmayan t ’lerin tonlulaşmasına ayrıca yer verilmiştir. Etken ve edilgen fiiller anlatılırken $t > d$ değişmesinin “kıyâsi” ve “semâi” olduğu durumlara dikkat çekilir:

“İhtar-(tâ) ile müteaddî olanların meçhûlünde (t) harfi dâl’a münkalib olur: eritti-eridildi, aratmış-aradılmış, okutmalı-okudulmalı gibi. Edât-ı tadiye olmayıp da nefsi kelimeden madûd olan (t)nin dâl’a kalb olunması semâ’a mütevakıftır: işitti-işidildi, attı-atıldı gibi.” (211. s.)

“t” ünsüzünün tonlulaşmasına, zarf yapan ekler işlenirken de aynı ifade şekliyle değinilir:

“Sığa-i tevkîtiyyeden başka diğer rabt sîgalarında tâ-i tadiyenin dâl’a tahvîli de kıyâsîdir: *erit - , eridip, eriderek, eridince...* gibi. (312. s.)

Edât-ı tadiye olmayan tâ’ların dâl’a tebeddülü semâîdir: *git-, gidip, giderek... at-, atup, atarak...* gibi.” (312 s.)

Sonu “t” ile biten isim soylu kelimeler ise ayrıca ele alınmış ve örneklendirilmiştir. Burada, tek heceli kelimelerde yumuşama (tonlulaşma) olmadığı belirtilir ve istisnaları gösterilir:

“Ahirinde (t) bulunan kelimelerde –bir heceli değilse– semâî olarak tâ, dâl’a tebdîl olunur, *söğüt-söğüdü-söğüde; yoğurt-yoğurdu-yoğurda* gibi. Kelime bir heceli olursa tebdîl edilmez: *at-atı-ata, ot-otu-ota* gibi. süt, dört gibi bazı kelimât müstesnâdır: *süt-südü-süde, dört-dördü-dörde* gibi.” (58. s.)¹³

Aynı konu ve “semâî”, “kıyâsî” ayrımı ile “söğüt” örneği, “muzâf ve muzâfun ileyh” konusu anlatılırken tekrar edilir. (96. s.)

14.3.1 k (ك) ünsüzü: İnce sıradan ünlü bulduran kelimelerde yer alan bu ses dönemin diğer gramer kitaplarına göre daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır Eski yazıda sadece (ك) harfi ile gösterilen bu sesin beş ayrı telâffuzu bulunduğuna belirtilerek örnekler verilmiştir:

“(ك) harfi, beş türlü okunabilir:

- 1- kâtip, kâr, kütük;
- 2- genç, güfte, güzîde;
- 3- aňlamak, deňiz, soň;
- 4- bey, iyne (<igne), deynek (<değnek);
- 5- güvercin (<güvercin), güveyi (<gügeyi) gibi.

Bunların birincisine kâf-ı Arabî (veyâ kâf-ı mehmûse),

ikincisine kâf-ı Farisî (veyâ kâf-ı rahve),

üçüncüsüne kâf-ı nûnî,

dördüncüsüne kâf-ı yâ’î,

beşincisine kâf-ı vâvî denir.” (5. s.)

¹³ *süt* örneğinde bu gün farklaşma olmuştur. *südü, süde* şekilleri Anadolu ağızlarında kalmış; yazı dilinde ise *süte, sütü* biçimi yerleşmiştir. Bu oluşumun sebebi de izaha muhtaçtır.

Burada en dikkat çekici olan, dördüncü sırada “kâf-ı yâ’î” terimiyle adlandırılmış “bey, iyne, deynek” şeklindeki okunuşlardır. Bu gün, bu tür kelimelerden bazıları okudukları gibi (bey, çeyrek, seyrek diye) yazılmakta; diğerleri eski imlâlarını muhafaza etmekle beraber (iğne, değnek, değil, eğer, geçirme, öğün), “ğ” yerine “y” ünsüzüne yakın bir sesle telâffuz edilmektedirler.

Öte yandan (ك) harfinin Türkçe kelimelerde iki ünlü arasında “ğ” olarak telâffuzuna başka bir yerde değinildiğini görüyoruz.

14.3.2. *k > g tonlulaşması*: Bu durum, sadece “hurûf-ı ibdâl” başlığı altında ele alınmış ve ince sıradan ünlü bulunduran kelimelerle kullanılan k (ك) harfinin “g” biçiminde tonlulaşmasına dikkat çekilmiştir.

“Türkçe kelimelerde hurûf-ı ibdâl olmak üzere şu (غ, ك, ن, د, ر, ج,) harfleri vardır, Bunlardan kâf-ı rahve, kâf-ı mehmûseye bedel olur: küçük-küçüğü gibi...” (13-14. s.)

Sadece burada bir *k > g* değişmesinden söz edilir. Diğer konularda bu değişme hep *k > y* biçiminde işlenir,

14.3.3. *k > y ses değişmesi*: Bu değişme, yazıda değil okuyuşta söz konusu olmaktadır. “k (ك)” sert ünsüzü iki ünlü arasında kalınca tonlulaşır ve “ğ” haline gelir. Bu ses de, ğ ile y arasında daha çok y sesine yaklaşık bir surette telâffuz edilir. Konu, “Mükemmel Kavâid-i Osmâniyye”de birkaç yerde örnekler verilerek tekrar edilir:

“Gerek mefûlün bih, gerek mefûlün ileyh olacak Türkçe kelimelerin –bir heceli olmamak şartıyla¹⁴– âhirinde kâf-ı mehmûse bulunursa kâf-ı yâ’îye tebdil olunur: elek, eleyi, eleye.” (58. s.)¹⁵

k > y değişmesi, 96. sayfada “eşik, eşiği, eşiye” örneği verilerek yine ifade edilir.

Gelecek zamanı bildiren (–acak–/–ecek–) ekinin ince sıradan kelimelere gelen (–ecek–) şeklinde bulunan –k– sert ünsüzünün l. tekil ve çoğul kişide tonlulaşmasına da değinilir:

14 Görüldüğü gibi, tek heceli sözlerin özel bir durum içerdiği, yazarların da dikkatini çekmiş, hatta bu konuda bir de not düşmüşlerdir: “Bir heceliler tahavvülât-ı mezkûreden mahfûzdur: tek, teki, teke.” (58. s.)

15 Yabancı dillerden Türkçeye girmiş kelimelere de değinilir: “Türkçe olamayan bazı kelimâtın da bu yolda tahavvülâta marûz kaldığı vardır: tabak, sanduk, felek, melek, lâstik kelimelerinde olduğu gibi.” (58. s.)

“Hafif hareketli fiillerin mütekellim şahıslarında (-cek) (doğrusu -ecek-) edâtının kâfı diğer şahıslarda olduğu gibi kâf-ı Arabî tarzında telâffuz olunmayıp kâf-ı yâ’î sûretinde okunur. (geleceğim > geleceyim; geleceğiz > geleceyiz).” (188. s.)

14.3.4. *k (ك) > ğ tonlulaşması* : Kalın sıradan (a, ı, o, u) ünlü bulunduran kelimelerin sonunda yer alan *k (ك)* sesinin ünlü ile başlayan bir ek kelimeye eklendiğinde tonlularak “ğ” ünsüzüne dönüşmesine kitabın birkaç yerinde ve farklı konularda yer verilmiştir.

“Hurûf-ı ibdâl” bahsinde, “bıçak-bıçağa” örneği verilerek “gayn harfi kaf’a bedel olur” ifadesi kullanılmıştır. (13.-14. s.)

“Mefûlün ileyh” bahsinin sonundaki “ihtar”da “uşak-uşağı-uşağa” örneği, “Gerek mefûlün bih, gerek mefûlün ileyh olacak Türkçe kelimelerin -bir heceli olmamak şartıyla- âhîrinde kaf (ك) bulunursa gayn’a (ğ) tebdil olunur.” (58. s.) şeklindeki açıklamayla birlikte bulunur.¹⁶

“saçak-saçacağın-saçacağı” örneği ise “muzâfun ileyh” konusu anlatılırken verilmiştir. (96. s.)

Kelimeler dışında, *k (ك) > ğ tonlulaşması* eklerde söz konusu olduğunda, şu şekilde ifade edilir. Meselâ “fiil-i müstakbel” konusu anlatılırken yapılan açıklamaya bakalım:

“Sakîl hareketli olanların mütekellimlerinde (-cak) (doğrusu -acak-) edâtının kaf’ı da gayn’a tahavvül eder. (anlayacağım, anlayacağız gibi).” (188. s.)

14.3.5. *k (ك) → k (ك)* : Ashında bu tür bir ses değişmesinin varlığından bahsedilemez. “Mükemmel Kavâid-i Osmâniyye” yazarlarının, yanlış bir açıdan konuya baktıklarını söyleyebiliriz:

“Dâima hafif hareke ile telâffuz edilen işbu (idi, imiş, ise) fiilleri hemzenin yahut yâ’nın hafızı sûretiyle tahfif olunduğu zamân, lâhık olduğu kelimenin harekesine tâbi olur; bu cihetle cem mütekellimlerinde zamîr-i fiilî olarak âhîrine (ك) ilâve olunması lâzım gelen (idi, ise) fiilleri sakîl bir kelimeye lâhık olduğu takdirde zamîr-i fiilî (ك) kaf’a tahavvül eder: kalmış idik > kalmışdık; olmuş isek > olmuşsak gibi.” (235. s.)

¹⁶ Tek heceli kelimeler için özel bir not düşülmüştür: “Bir heceliler tahavvülât-ı mezkûreden mahfûzdur: *ok-oku-oka* gibi. *çok, yok* gibi bazı kelimât müstesnâdır: *azı çoğu, aza çoğa, varı yoğu, vara yoğa* gibi.” (58. s.)

Burada, k (ك) > ḳ (ق) değişmesi şeklinde değerlendirilen durum aslında, “büyük ünlü uyumu” dediğimiz ses hadisesinin kelime kök veya gövdesine bağlanan ekleri de etkilemesi sonucu oluşmaktadır. Böylece -dik < i-dik ve -sek < (i-sek) yanında -dık ve -sak biçimlerinin dilin tarihî gelişimi içinde ortaya çıkması mümkün olmaktadır.

15.1. Konumuz olan “Mükemmel Kavâid-i Osmâniyye” adlı kitapta, Türkçenin ünsüzleri hakkındaki açıklamalar bu kadarla kalmaz. r, z ve d ünsüzlerinin karşılıklı olarak birbirinin yerine geçtiği örnekler de ele alınmış ve bu günkü bilgilerimize göre oldukça farklı bir açıdan değerlendirilmiştir.

15.2. z → r ve d → z değişmesi: “Hurûf-ı ibdâl” bahsinde ele alınan bu dil hadisesinin bir “kavâid” kitabında tespit edilmiş olmasını olumlu olarak değerlendirmek gerekir. Bununla birlikte izahlar yetersizdir. Ancak, kitabın yazıldığı dönem göz önüne alınca bu husus tabii karşılanabilir.

“Türkçe kelimelerde hurûf-ı ibdâl olmak üzere şu (d, r, c, ğ, g, n) harfleri vardır: Bunlardan

râ harfi zâ'ya bedel olur: semiz-semirmek gibi,

zâ harfi dal'a bedel olur: emdirmek-emzirmek gibi.” (13.-14. s.)

Görüldüğü gibi z → r ve d → z arasındaki karşılıklı yer değiştirmeye dikkat çekilmiş, fakat ayrıntılı bir değerlendirme yapılmamıştır. Bu gün ise elimizde konuyla ilgili pek çok yayın bulunmaktadır.

16. “Mükemmel Kavâid-i Osmâniyye”nin kelime yapımı, fiil çatıları, etimoloji ve cümlenin kuruluşu ile ilgili açıklamaları, oldukça geniş ve ayrıntılıdır. Bu konuları ayrı bir makalede ele alarak değerlendirmek istiyoruz.

17. 1850'den 1920'ye kadar geçen 70 yıllık süre içinde Osmanlı aydınlarının kaleme aldıkları çeşitli gramer kitaplarının bu günkü bilgilerimizin temellendirilmesinde önemli ve vazgeçilmez bir yeri olduğu inkâr edilemez. Bu tür kitapların terim ve kavram dizinlerinin yapılması, kelime ve ek hazinesinin tespit edilmesi bir ihtiyaç olarak önümüzde durmaktadır. Bu alanda yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapılması, konunun bilimsel olarak ortaya konulmasını sağlayacaktır.

